

JUHÁSZ ZOLTÁN

Disputáció és liber gradualis

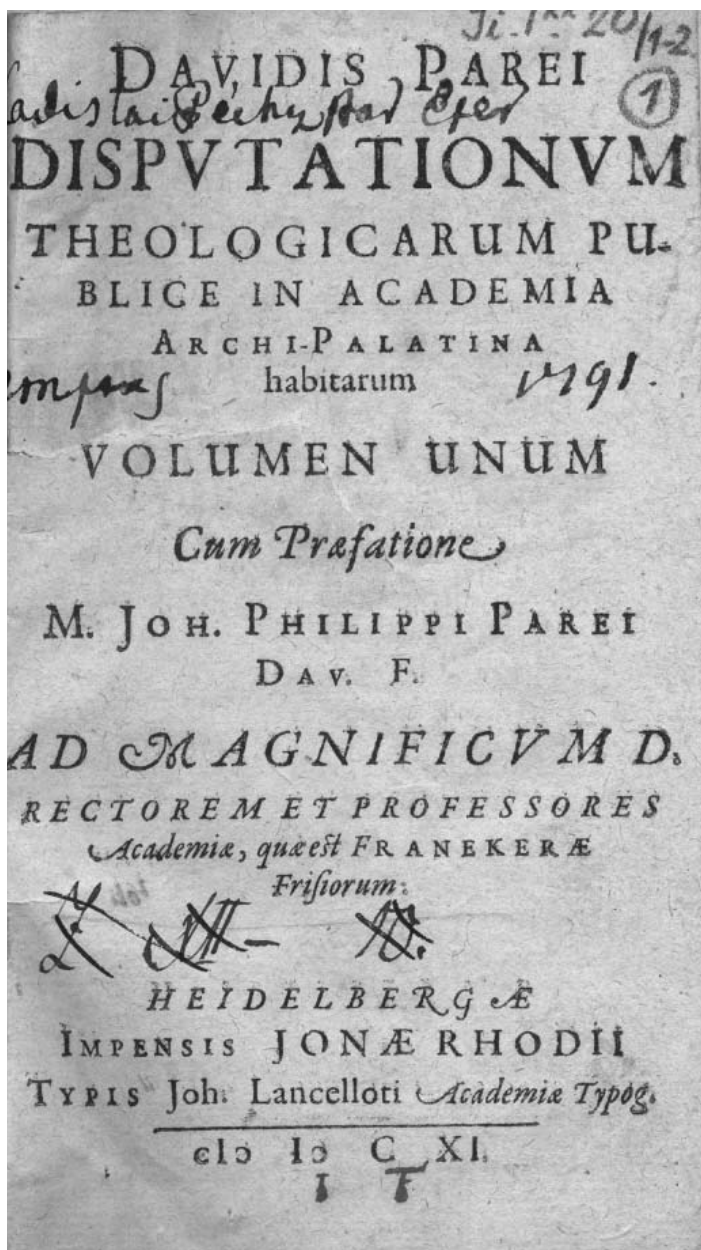
Műfajok és módszerek

A lét értékvilága az emberiség legnagyobb részére nem közvetlenül mutatkozik meg, hanem hagyományként öröklődik, s ez az egész életét meghatározza. A korunkbeli társadalom ezért – nem feltétlenül merő humánumból – ezt az ősz-tekinélyt kezdi ki, és igyekszik helyette korszerűt alkotni. Ez így volt az újkor eleji Európában is: szembekerült egymással az értelem és a hit, a hatalom és a szabadság, valamint az emberi értelem és az Isteni Szó (ti. a kinyilatkoztatás). A középkori lovagi torna helyébe lépnek már az iskolaévek kezdetén a vetélkedések (lat. *aemulatio*), a tervszerűen lefolytatott mérkőzések (lat. *concertationes*) és nem utolsósorban a dolgozat tárgyát képező *disputációk* és a *liber gradualisok*.¹

A főiskolai disputációk és szerzőik

A *disputa* (megbeszélés) az egyetemi oktatás sajátos módszere főként a teológiai és filozófiai karon. Iskolai keretek között a tanár felügyelete mellett zajlott szigorú szabályok szerint. A *defendens* (védő) által előadott tétel igazságát egy *obiiciens* (ellenfél) megtámadta, majd szigorúan szillogisztikus formákban vitatták. A végeredményt a tanár fogalmazta meg. Az *ünnepélyes dispután* egy tanár terjesztette elő a tételt, s bárki vitába szállhatott vele. A középkorban a vizsgáknak legtöbbször *disputa* formája volt. A könyvnyomtatás előtti korban a *disputának* igen nagy szerepe volt a pontos, tudományos gondolkodásra nevelésben.² A későbbi évszázadokban a protestánsoknál ez a szerepe megmaradt, a katolikusoknál a hangsúly a *liber gradualisok* felé tolódott el.

A *disputákkal* kapcsolatban érdekes anyag az ún. *athenaeum illustre*.³ A

David Pareus disputációja -> Ii. I. 20/1. (Davidis Parei Disputationem theologicarum)

holland ifjak a vizsgált évszázadban általában 16–18 éves korukban fejezték be a számtalan latin iskola egyikében folytatott középfokú tanulmányaikat, amit az esetek többségében valamelyik egyetem látogatása követett. A tapasztalat azonban azt bizonyította, hogy a diákok jelentős része még nem rendelkezett az egyetem elvégzéséhez szükséges tudással. Az illusztris iskolák elsődleges feladata tehát e hiányzó ismeretek átadása, a jobb felkészítés volt.

Dirk van Miert nem volt könnyű helyzetben kutatómunkája kezdetén, ugyanis az amszterdami illusztris iskola XVII. századi történetéről csak nagyon hiányos adatokkal rendelkezünk. A vizsgált időszakban nem készült *album studiosorum*, mely a beiratkozott diákok legfontosabb adatait tartalmazza: származási helyük, életkoruk és szálláshelyük címe mellett többek között választott tanulmányaikat. Van Miert megfelelő levéltári anyagok hiányában egy ilyen lista készítésére nem vállalkozhatott, meglepte azonban az olvasót egy részletes disputációs jegyzékkel. A disputációknak, melyek a korabeli oktatás szerves részét képezték, két fajtája ismert. A *disputationes exercitii gratia* célja a gyakorlás volt. A hallgatónak (*respondens*) egy adott professzor vezetésével meg kellett védenie bizonyos téziseket. A *pro gradu* disputák már a doktori fokozat elnyeréséért folytak. Az amszterdami illusztris iskolában ez utóbbi megszerzésére nem volt lehetőség, gyakorló disputákra ellenben gyakran sor került, s a nyomtatásban is megjelent füzetecskékből szerte a világon sok fennmaradt. Ezek a disputációk természetesen nem pótolhatják a diáknévsort, de tartalmazznak sok hasznos információt (ajánlásokat, üdvözlő verseket stb.), amelyekből következtetni lehet az adott *respondens* kapcsolataira. Emellett maguk a tézisek sok mindent elárulnak az oktatás színvonaláról, s a megvitatott kérdésekről.⁴

Zoványi Jenő cikkében⁵ részletesen olvashatunk és tájékozódhatunk arról, hogy miként működtek az egyes disputációk, mi volt a szerepe a *defendens*nek és az *opponens*nek, az elnöknek vagy éppen a többi diáknak. Mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál a legfontosabb cél az volt, hogy kiképezzék növendékeiket arra, hogy hitüket meg tudják védelmezni. Ezért azt látták leghatásosabbnak az elöljárók, ha a hallgatók gyakorolják a vitatkozásokat. A nyilvános disputációkon jelen volt egy vagy több tanár, de mindenképpen a diáksereg. Tényleges szerepe itt az elnöki tisztet betöltő tanáron kívül a *defendens*nek, az *opponens*(ek)nek volt, akik az ifjúság köréből kerültek ki. Az *opponens* feladata volt a kitérített tárggyal kapcsolatban ellenvetések feltenni a *defendens* részletes előadása után, nemcsak a hallott előadással kapcsolatban, hanem a *defendens*sel előre ismertetett állásfoglalás alapján. A *defendens* megadta feleletét az észrevételekre és a felvetésekre, és egyben részletesen indokolta is a saját állásfoglalását. Amikor befejezte mondanivalóját, az elnök is hozzászólt az elhangzottakhoz, de a vita eredményeit és tanulságait mindenképpen

összegezte.

Ezeket a disputációkat még csak ritkán nevezhetjük doktori értekezéseknek. Említhetők ezeken a neveken: dissertatio, disquisitio, exercitatio, diatribe.⁶ Az eredeti doktori értekezés a *dissertatio inauguralis* (szónoki értekezés). A doktori értekezések szerzői a doktorjelöltek voltak, míg a nem doktori értekezéseknek minősülő munkák nagy részét, talán elcsodálkozunk, nem azok az ifjú hallgatók írták, akiknek neve defendensként vagy respondensként fel volt tüntetve. Ők leginkább tolmácsolói voltak az elnöklő professzoroktól származó dolgozatoknak. Ha ez még első látszatra nem is volt nevezhető valódi, önálló irodalmi tevékenységnek, de szellemi munkával járt, amely megadta a jogot, hogy a munkát önálló, alkalmi címlapon ajánlhassák barátainak, jótevőiknek.

A disputációk bemutatására aligha találhatnánk jobb példát David Pareus református igehirdető életművénél.⁷ Pareus a felső-sziléziai Frankensteinben 1548. december 30-án született. Apja jómódú földbirtokos. Református tanítója biztatására a prédikátorságot választotta, majd Heidelbergben a Sapientia Kollégiumban lett tanár. Prédikátorként és tanügyi pályán működött. A heidelbergi egyetemen 1587-ben elnyerte a filozófia mestere (magiszter) fokozatot, közben egyháztanácsos is volt. 1588-ban teológiai doktorrá avatták. A Heidelbergi Akadémián először az újszövetségi szentírástudomány előadója lett, később az ószövetségié is. Ekkor találta meg, már tanárként, igazi hivatását: a disputációk legkiválóbb irányítója és szakértője lett. Ellenfeleiről – akiket ő tett meg gondolatvilágában ellenfeleinek – eleve rosszhiszeműséget feltételezett, és vehemenciával fogott legyőzésükhöz. Ezt tette az „imposztor jezsuiták” ellen is, Bellarmin Róbert gyakran volt célpontja. Egy-egy témát „Collegium”-nak nevezett el, és minden disputációnak leírta témáját néhány sorban összefoglalva.

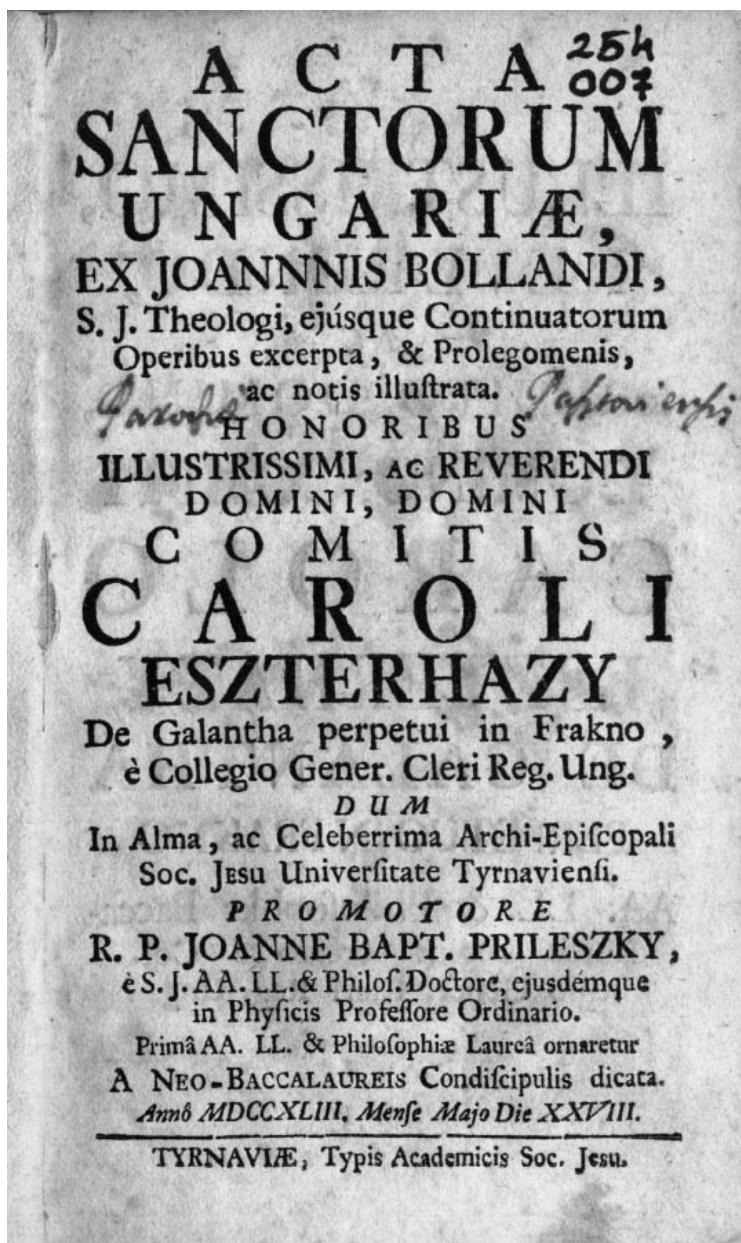
Megjegyezzük, hogy Pareusnak nem minden kidolgozott disputája került előadásra; azonban a most bemutatandó disputációk mindkét darabja precízen kidolgozott és elhangzott alkotásainak körébe tartozik.⁸ Az első kötet címe: *„A fejedelmi udvari Akadémián tartott nyilvános teológiai disputációk első kötete. Előszó Johannes Philippus Pareustól. Impresszum adatai is megegyeznek a testvér kötetével.”* Maga a vita 1610. június 16-án, két magyar szereplésével zajlott. Témája: a római pápáról, a Bellarmin Róbert által leírt álegyház főpapjáról és Krisztusnak, a nagy főpapnak, az Írásokban megalapozott igaz egyházáról. Kevés példánya ismert, Egerben sem volt RMK-ként nyilvántartva. A Pótlások 2. kötetében található. Érdekeség, hogy itt egy disputában két felelő van. A második kötet címe: *„Teológiai kollégiumoknak és csaknem minden teológiai hallgatónak vitatkozásai, amelyek által az igaz egyetemes teológia áttekinthetően és változatosan kifejtésre kerül. Első szakasz.”* A kiadás költségeit bizonyos Jonas Rhodius viseli, a nyomdászati munkát Johannes Lancelotti végzi.

Akadémiai nyomdász. A kiadás éve: 1611. A szóban forgó disputa RMK-ként csak a Szabó-Hellenbrandt Pótlásában (2. füzet) szerepel. A lelőhelyeket feltűntető jegyzet alapján igen ritkának mondható. Nem vizsgakönyv, hanem disputációgyűjtemény, amely az 1599. április 11-től 1609. március 11-ig terjedő időközben tartott disputák anyagából áll. Az 1. Collegiumnál a disputációk eleinte hetente követik egymást, majd kevésbé rendszeresek. A témák az elméleti teológiától kezdve a házasságjogig terjednek, cáfolni szándékozván a „pápista” tévedéseket. A növendék itt nem opponensnek van írva, hanem „respondens”-nek, azaz felelőnek. Ezek a felelők egytől egyig magyarok. Érdekes volna tudni, hogy kinek az ötlete volt összeállítani ezt a kizárólag magyarokból álló gyűjteményt.

A hosszú életű kifejezések jelentésváltozáson esnek át. Ez még inkább akkor várható, amikor az első ismert nyelvből holt nyelv lesz. A disputa kifejezés fénykora évszázadokig tartott, átélte a középkorban kialakult egyetemek életét. A reformáció idején hirtelen valódi hitviták megnevezésére szolgált, az utána való restauráció idején ismét az ember kifejezési készségének megcsillogtatására alkalmazzák, majd a XX. században a *discussio*⁹ kifejezéssel szinonimaként kezdik használni. Mindkettőről állítja a szócikk szerzője a következőket: vita a tanításban felvetődött kérdésekről a tanulók között, részkérdések fejtegetése a tanár vezetése alatt termékeny didaktikai eszközül szolgál. Némi pontosításra szorul azonban a tény: a mai „disputál” kifejezés kedélyes eszmecserét fejez ki, de eredetileg a latin nyelvben a „*disputare*” valójában azt jelenti: „fejteget, vitat, vitázik”, a „*dis*” elem jelentése: „szét”, a „*putare*” pedig azt jelenti: „tisztáz, felbecsül, vél”.¹⁰ A diszkutál eredeti jelentése: szétráz, széztúz; a „*dis*” elem jelentése: „szét”, a „*quater*” jelentése: „ráz, üt”, összességében a szó értelme: a vitapartner érveit szétrázni.¹¹ A XIX. században K. G. Scheibert a kateketikában alkalmazza a két kifejezést, majd didaktikai eszközzé minősül azáltal, hogy „drámai” eszközzé válik a közös osztálymunkában. A hajdani disputák szigorú bírāja helyett, aki ítél, most a pedagógus az észrevétlen segítő.¹² Ha mindezeknek gyakorlati hasznát nehéz volna értelmezni, annak illusztrálására mégis alkalmas, hogy a kommunikáció milyensége mennyire függvénye a nyelvnek, amelyen elhangzik a mondanivaló.

A liber gradualis

Amit ma információnak mondunk, annak legfőbb őrzője és tárolója a könyv, amelyet egyre inkább igyekszik az emberiség elektronikus, digitális valóság formájában helyettesíteni. A forrás azonban még így is nagyon sok esetben a könyv marad. Most olyan könyvféleségre szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyet maga a könyvtudomány sem méltatott eléggé. Ez a könyvféleség az ún. *liber gradualis*, amely rendkívül értékes kultúrtörténeti

Eszterházy Károly püspök liber gradualisa (Acta Sanctorum Ungariae 1. kötet)

adatokkal szolgál; sőt megállapítható róla, hogy adatainak sokféleségét, mennyiségét tekintve kiváló forrása lehet annak az informatikának, amely kevés fáradsággal nagy mennyiségű adatokhoz kíván hozzájutni. A bemutatandó műfaj a kultúrtörténet, iskolatörténet, történelem, pedagógia számára jelentős mennyiségű konkrét adattal képes rendelkezésre állni. A liber gradualis feldolgozása során foglalkozunk magával a műfajjal, azokkal a személyekkel, akiket ez érint, akár mint az illető mű főszereplője vagy mellékalakja, valamely testület tagja, vagy éppen szponzora. Bemutatjuk, hogy egy merőben pedagógiai intézmény egyoldalas hirdetéséből hogyan alakult ki egy személyes, hivatalos és nem hivatalos adatokat tartalmazó, konkrét meghívóként szolgáló, jutalomként és ajándékként szétesztott könyvféleség. Kibővívte a promócióval kapcsolatos adatokkal, reprezentatív megjelenést öltve, vagy szerény kisalakú könyvalakban megjelentetve.

A kiindulópont mindössze egy egyoldalas hirdetmény volt, de a legfontosabb adatokat tartalmazta. Fordítás: *„Tételek a filozófia hét fő részéből kiszemelve, amelyeket éppen annyi, a hét szabad művészet baccalaureusa, akik a Jézus Társasági, Érseki Mainzi Kollégiumból valók, a tanulmányok felelevenítése céljából megvédtek, M. Valerando Sartorio Insulensi, ugyanazon kollégium filozófiatanára elnöksége alatt az Úr 1565. évében.”*¹³ Ez alatt találunk még egy feliratot, amely minden bizonnyal utólag (egy későbbi kutató révén) lett rányomva az eredeti lapra, gót betűkkel: *„Egyike a legkorábbi, Mainzból való első vizsgatétel-jegyzéknek.”* Előre bocsátjuk, hogy ez a liber gradualis először csak „libellus”,¹⁴ mivel anyagiakban nem bővelkedő hallgatók viselték a költségeket, kurzustársaik vagy éppen egy másik kurzus számára.

Sajátos helyet foglal el az Eszterházy Károlyval kapcsolatban létrejött művek között az *Acta sanctorum*, amely életének egy fontos mozzanatával, középfokú tanulmányainak befejeztével áll kapcsolatban. Ez a munka ún. vizsgakönyv, amelyet, mint mondtunk, liber gradualisnak is hívunk. Ez leginkább a felsőfokú, kivételes esetben a középfokú oktatás ünnepélyes befejezésének dokumentuma. Az újkorban, és ott is csak a XIX. században indul meg a doktoranduszok disszertációírási tevékenysége, amely felváltja majd az előző formát. Eszterházy életének fontos fordulópontja volt középfokú tanulmányainak befejezése a nagyszombati jezsuita intézményben, amelyet még kihangsúlyozott az is, hogy Mária Terézia – a címlap tanúsága szerint – ékkövekkel kirakott feszületet adományozott a fiatal nemes ifjúnak.

A kisdíák Eszterházy Károly 1741-ig a pozsonyi jezsuita gimnáziumban tanult, majd 1741-ben a jezsuiták által vezetett filozófiai kurzusra került. 1741-ben kapta meg a baccalaureatusi fokozatot, és egyben ezen alkalommal kezdte meg egész életét végigkísérő szponzori tevékenységét, amely jelen esetben azt jelentette, hogy évfolyamtársai helyett is magára

vállalta az ajándékkönyv kiadásának költségeit, amelyet társai ugyanolyan ünnepélyesen megköszöntek neki, mintha nem is közülük való lett volna. Az ajándékkönyv ez alkalommal a híres Johannes Bollandus nagyszabású *Szentek élete* című munkájából való válogatás volt, amely a magyar szenteket mutatta be, bár nem magyar nyelven, hanem latinul, és az összeállító neve is hiányzott. Mint hazai vonatkozású mű, feltétlenül értéket jelentett a magajándékozottaknak.

A címlapon olvasható az ajándékkönyv címe és a szponzor, azaz Eszterházy Károly neve, majd a baccalaureatus fent nevezett személyei, az egészét irányító professzor neve, az avatandók neve, az időpontok; de mindez csak előkészítés a soron következő részekhez. Szándékosan adjuk vissza a gondolatzuhatagot az eredeti külalakot követve, ahol egy-egy fellélegzést csak néhány szónál érezhetünk, megkísérelve a magyar fogalmazás követelményeit a latin nyelv törvényeivel összeegyeztetni.

A cím fordítása: *„A magyar szentek cselekedetei Bollandus Johannes jezsuita szerzetes, az ő követői és más szerzők műveiből kivonatolva, előszóval és jegyzetekkel ellátva. Tisztelettel felajánlva gróf Eszterházy Károlynak, a Collegium Generale növendékének, amikor az Érseki, Jézustársasági Nagyszombati Egyetemen Prileszky János rendi tanár promótorságával – aki a szabadművészetek és a filozófia doktora, a természettudományok tanára – amikor ő a szabadművészetek és a filozófia első koszorújával díszítetik. Felajánlók az új baccalaureus tanulótársak, 1743. esztendőben, május 28-án.”*

Ezt az első doktori fokot a címlap verzóján már baccalaureatusnak nevezi a könyv. Az ajánlást az évfolyamtársak írják, Borromei Szent Károlyhoz hasonlítva Eszterházy Károlyt – ő ugyanis a védőszentje – és kijelentik, hogy ő máris méltó infulás, azaz püspöksüveggel járó magas egyházi tisztségek viselésére. Érdekes, hogy ezután található a feltétlenül Repszeli Lászlótól származó bevezetés, amely az ajándékkönyv része, és ezután található az összes többi avatandó avatási ünnepségére készített meghívó. Ennek kissé rövidített fordítása a következő:

„A hatalmas Isten segítségével, itt az Érseki, Jézustársasági, Nagyszombati Egyetemen, főtisztelendő Repszeli László erkölcsstan professzor, valamint az ő filozófiai fakultás dékánusa idején, az igen kiváló, tisztelendő jelöltek az Egyetem Aulájában az 1743. évben, május 28-án, reggel 8 órakor az elsőfokozatú szabadművészeti és filozófiai laureával díszítettnek, Prileszky János a fizikai tudományok professzorának promótori működése által.”

Ezután található a „katalógus”, első helyen Eszterházy Károlyval, majd még 44 évfolyamtársával. A felsorolás minden bizonnyal a tanulásban felmutatott teljesítmény alapján történt. A következő lapok az eddigi adatokat bővítik tovább. Ezek közül az első, hogy a tanulótársak köszönetet mondanak grófi jótevőjüknek. Az eddigi cím bővül, hiszen szerepel az

eruditus dominus (kiművelt úr); és az is ott áll, hogy őt is most avatták, hiszen ő is velük együtt *recens creatus* (éppen most avatott, mint ők). Ezt a megszólítást követi egy hat lap terjedelmű írás, amelynek rövid tartalma: ők is gratulálnak Eszterháznak, megdicsérik családját, példát állítanak szeme elé; Borromeo Szent Károly milánói püspököt, akinek a nevét viseli. A befejező szó: Tisztelőd! Mai szemmel talán mosolyt csal az arcra, olvasva az alábbiakat: „Studiosissimi, condiccupuli, neo-baccalaurei...” A jó barokk felsőfokot saját maguknak is adományozzák a tanulótárs új baccalaureusok, amikor szerényen: *studiosissimusnak* (jelentése: igen-igen tanult) nyilvánítják magukat, mivel az alapszó is azt jelenti már, hogy valaminek gondosan utánajáró, magát tanulmányokra adó tudós ti. egyén.¹⁵

Az olvasó az ajándékkönyvről ezután kap ismertetést. Ebből megtudja, hogy a bollandisták által elindított *Szentelek életének* tanulmányozása váratlanul arra irányította a figyelmet, hogy mennyinek van magyar vonatkozása. Ezért készítettek belőle kivonatot, amelynek első része az egyházi év első felében ünnepelt szentelek életét tartalmazza. Előre bocsátjuk, hogy a második kötet szintén szerepel liber gradualis ajándékkönyvként, a műveket összegyűjtő neve most is ismeretlen marad. Csatlakozik az előzőhöz egy rövid nyilatkozat, amely szerint ő (ti. a sorozatból válogató szerző) a szentelek életének ismertetésénél szigorúan ragaszkodik a VIII. Orbán pápa által megadott irányelvekhez. A címadó *protestatio* szó itt tanúsítványnak fordítható. A következőkben megtudhatjuk, hogy mennyire szerencsés, jó dolog az, ami történni fog, ti. a „*gradatio*”, a fokozatban való előrelépés, mind az érsekségnek, mind a Jézustársaságának, mind a Nagyszombati Egyetemnek, a filozófiai szenátusnak, sőt az egész keresztény közösségnek, amely Repszeli László, a *theologia moralis* tanár közreműködésével játszódik le, és a további szöveg szó szerint megismétli az előző oldalon található főcímlapján olvasható szöveget, csupán „*candidatus*” elnevezést találunk a „*gradatus*” helyett. Feltehetően ez a nem teljesen világos értelmű oldal a szokásos hivatalos vizsgaengedély megadását helyettesíti.

Az avatottak névsora – a protokollfüzet újabb része – 45 nevet tartalmaz, Eszterházy itt is az első helyen szerepel. A teljesség kedvéért az ünnepségen résztvevők írásban is olvashatják az ún. *Problémákat*. „Az avatási szertartáson eldöntendő problémák: 1. Vajon életszentség tekintetében a régi, vagy az új Magyarország-e a kiválóbb? 2. Vajon a fémek megtalálására szolgáló mogyorófavesszős kutatás természetes mágiának, vagy babonának tulajdonítandó-e?” „Statikai és kozmografikai probléma: tervezz meg egy statikai-hidraulikai szerkezetet, amely a nap óráin kívül a hetek, a hónapok napját; a hold, a nap és a többi bolygó állását is képes megmutatni, ennek összes fő jelenségeit megjeleníteni.”

Az *Acta Sanctorum* folytatása a filozófiai doktorátus alkalmából készült. Ez a mű is anonim, de összeállítója ugyanaz, mint az elődjéé: Prileszky

János professzor. Tárgya is ugyanaz: a magyar szentek ismertetése. Ebben a kötetben azonban a július hótól az év végéig terjedő időszakban ünnepelt szentekkel találkozunk. A cím fordítása: *„A magyar szentek cselekedetei Bollandus Johannes jezsuita szerzetes, az ő követői, és más szerzők műveiből kivonatolva, előszóval és jegyzetekkel ellátva. Második rész. Tisztelettel felajánlva Eszterházy Károly grófnak, a Collegium Generale növendékének, amikor az Érseki Jezusársasági Nagyszombati Egyetemen Prileszky János kiérdemesült tanár promótorságával, a szabadművészetek és a filozófia legmagasabb koszorújával díszítették fel. Felajánlók az új filozófiai doktorok, az 1744. esztendőben, július 7. napján.”* Az ajánlást egy egész oldalas megszólítás vezeti be. Tartalma a szokásos panegirikus stílusú magasztalása a közülük való társnak. Majd itt is található a jelen mű előzményéhez hasonlóan, de az új helyzetnek megfelelő meghívó, amelyet az egyetem kancellárja bocsátott ki.

„A hatalmas Isten segítségével Graff Gabriel jezsuita szerzetes, az Érseki Nagyszombati Egyetem kancellárjának idejében. Az üdvösség 1744. évében, július hónap 7-én reggel 8 órakor a kiváló, tisztelendő baccalaureusoknak a Jezsuita Akadémia dísztermében a legmagasabb filozófiai laurea kéréséhez szükséges engedély (licentia) adatik meg a fent nevezett (kancellár) által, azután Prileszky János kiérdemesült filozófia professzor promótorságával részesülnek a filozófia magiszteri és doktori fokozatban.”

A meghívást követi a katalógus, de itt már nincsenek annyian, mint a baccalaureatus alkalmával voltak, itt mindössze 25 jelölt van az előző 44 jelölttel szemben. A legelső helyen most is gróf Eszterházy Károly áll, őt követik a többiek, tanulmányi eredményeik sorrendjében. Itt is megtalálható a probléma, amely az ünnepségen döntendő el: *„Vajon a vallás, vagy a katonai erő tekintetében túntek-e ki jobban Magyarország első századai?”* Az ezután következő, olvasókhöz intézett előszó már az ajándékkönyv szerves része. Vizsgatételek ebben a műben nem találhatók, feltehetően azért, mert a meghívás kizárólag a doktorra, magiszterre avatás ünnepére szólt.

Úgy véljük, hogy a mondottakkal megfelelően szemléltettük a jezsuita iskola két fő módszerét. A disputák és a liber gradualisok magasztosak, fennkölték.¹⁶ Mindazonáltal különleges voltuk jelzi, fontosságuk elévülhetetlen. Van üzenete, mondanivalója a mai kor embere számára is: ajándék a megérdemelten megszerzett és elért vizsgák, fokozatszerzésekben közreműködő személyeknek.¹⁷

Jegyzetek

¹ FINÁ CZY Ernő: *A renaissance-kori nevelés története*. Hornyánszky, Budapest, 1919, 262.

² DIÓS István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, 2. kötet. SZIT, Budapest, 1993, 261-265.

³ Jeles Athaeneum (jeles iskola). Hollandiában az Amszterdami Egyetem elődjének tekintendő.

⁴ Dirk VAN MIERT: *Illustrer onderwijs. Het Amsterdamse Athenaeum in de Gouden Eeuw*, 1632–1704 (Illusztris oktatás. Az amszterdami athenaeum az arany évszázadban, 1632–1704). Bert Bakker, Amsterdam, 2005, 431. Eredics Péter: *Az amszterdami athaeneum illestre az arany évszázadban (1632-1704)*. Klió, 15. évfolyam. <http://www.c3.hu/~klio/klio063/klio135.htm>.

⁵ ZOVÁNYI Jenő: *A főiskolai disputációk és szerzőik*. Protestáns Szemle, 45. évf. I-XII. füzet (1936), 528.

⁶ Dissertatio: értekezés; disquisitio: megvizsgálás; exercitatio: előző csatákban szerzett gyakorlottság; diatriba: a tanulmány és a párbeszéd ötvözéséből keletkezett műfaj.

⁷ SZABÓ Károly – HELLENBRANDT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár III. kötet. Pótlások, kiegészítések, javítások*, 2. füzet. Közread. OSZK, Budapest, 1991.

⁸ II. I. 20/1. és II. I. 20/2. kötet.

⁹ Joseph SPIELER: *Lexikon der Pädagogik der Gegenwart Band I.*, Herder Verlag, Freiburg/Breisgau, 1930, 545-546.

¹⁰ TÓTFALUSI István: *Idegenszó-tár*. Tinta Kiadó, Budapest, 2004, 217.

¹¹ TÓTFALUSI, i. m. 220.

¹² SPIELER, i. m., 546.

¹³ Bernhard DUHR: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*. München, Regensburg, 1921. G. J. Mainz. Monumenta Paedagogica, Bd. 16.

¹⁴ Ugyanis a liber gradualis egy átlagos méretű, a libellus pedig ennél kisebb méretű nyomdaterméket jelent.

¹⁵ FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Franklin Társulat, Budapest, 1884.

¹⁶ A tanulmányban olvasható latin elemeket dr. Surányi Imre, a német forrásokat a szerző fordította.

¹⁷ A tanulmány elkészítése során támaszkodtam a következő művekre: ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. SZIT, Budapest, 2001.; BARTÓK István: *A latintól a világnyelvig*. Jelenkor, <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2316>.; FÉLEGYHÁZI József: *A középkor egyháza*. In: BANGHA Béla, ÚJJAS Antal (szerk.): *A keresztény egyház története*. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1939.; FINÁCZY Ernő: *A középkori nevelés története*. Hornyánszky, Budapest, 1914.; Fritz FUNKE: *Könyvismeret. Könyvtörténeti áttekintés*. Osiris, Budapest, 2004.; HERMANN Egyed: *A katolikus egyháztörténete Magyarországon 1914-ig*. cop. ADRIÁNYI Gábor. München, Aurora, 1973.; KRÁNITZ Mihály – SZOPKÓ Márk: *Teológiai kulcsfogalmak szótára*. SZIT, Budapest, 2003.; MÉSZÁROS István: *A iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.; NYÍRI Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. SZIT, Budapest, 1991.; SEBES Gyula: *Neveléstörténet. A nevelőoktatás elméletének története az ósidóktól napjainkig*. SZIT, Budapest, 1947. SURÁNYI Imre: *Eger főpásztorainak, főpapjainak és felsőfokú tanintézményeinek liber gradualisai az egri Főegyházmegyei Könyvtárban*. In: *Emlékkönyv dr. Seregély István egri érsek aranymiséje alkalmából*. Egri Főegyházmegye, Eger, 2005, 177-203.

